

„Kes tööd ei tee, ei pea ka sööma!”

Ühe lootusetu võitluse lugu: Nõukogude töökohustus ja parasiitide vaenamine Eesti NSV-s

(*Algus Tuna 2015, nr. 3*)

Indrek Paavle

Hruštšovi kampaania

Uue kampaania põhjused peituvad destaliniseerimises, sest selle käigus muudeti kehtetuks rida varasemaid õigusakte. 25. aprilli 1956. aasta seadus, tühistades suurema osa 26. juuni seadusest, lõpetas kriminaalvastutusele võtmise töölt lahkumise ja tööluuside eest. Stalini-aegset regulatsiooni ei mõistetud seejuures hukka, vaid deklareeriti, et „töötajate teadlikkus ja nende materiaalse heaolu- ja kultuuritaseme tõus“ on töödistsipliini niivõrd tugevdanud, et karistuse ähvardusel pole enam vaja kedagi ettevõttes kinni hoida. Edaspidi võis töökohta vahetada kahenädalase etteteatamisega. Seadus oli ühtlasi amnestia – tühistatud paragrahvide alusel karistust kandvad isikud vabastati ja nende karistus kustutati.⁷²

Vanade seaduste kaotamine tõi miilitsa jaoks kaasa teatavaid probleeme, sest parasiidid polnud iseenesest kuskile kadunud. Näiteks kaebas ENSV miilits, et kerjuseid, keda 1956. aastal tabati 305 ja 1957. aastal 239, ei saa karistada, sest pole sellist paragrahvi. Keh-

tima jäänud seaduste järgi sai vangi panna neid, kel polnud passi, paranduslikele töödele kuni kuueks kuuks aga saata ainult neid, kellel oli elukoht. Häda oli selles, et enamikul tabatutest oli küll pass, aga polnud elukohta.⁷³

NLKP XX kongressi aruandekõnes 14. veebruaril 1956 tõstatas Hruštšov küsimuse tööst keeldujatest, rääkides, et „töökas nõukogude peres esineb kahjuks veel niisuguseid isikuid, kes ei võta osa tootvast tööst, ei tee kasulikku tööd perekonnas ega ühiskonnas“. Ta kinnitas, et kuna rahvahulkade osavõtuta pole sellele väärnähtusele võimalik lõppu teha, tuleb suurendada ühiskondlikkuse osa, ja käskis juhendada põhimõtteid – kes tööd ei tee, ei pea ka sööma!⁷⁴ Küsimus jõudis peagi NLKP KK Presiidiumi päevakorda, kus 24. augustil 1956 võeti vastu määrus „Võitluse tugevdamisest ühiskonnastase, parasiteeriva elemendiga ja rändavate mustlaste töösse kaasamisest“. Peaprokurör Roman Rudenko juhtimisel tegutsev komisjon pidi kuu aja jooksul koostama seaduse projekti parasitiidega võitlemiseks ja kolme päeva jooksul seaduse projekti mustlaste töölerakendamiseks.⁷⁵

⁷² NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus tööliste ja teenistujate kohtuliku vastutuse äramuutmise kohta ettevõtetest ja asutustest omavoliliselt lahkumise ning mõjuva põhjuseta töölt puudumise eest. Tallinn, 1956.

⁷³ Spravka o rezul'tatax raboty organov milicii MVD ESSR za 1957 god, 27.01.1958; Spravka, 27.02.1958, ERAF, f. 17SM, n. 4, s. 208, l. 34–36; 143–145.

⁷⁴ XX S"ezd Kommunističeskoj Partii Sovetskogo Sojuza. 14–25 fevralja 1956 goda. Stenografičeskij otčet. Tom 1. Moskva, 1956, lk. 95. Tõlge eesti keelde: Rahva Hääl, 16. veebruar 1956.

⁷⁵ Postanovlenie Prezidiuma CK KPSS „Ob usilenii bor'by s antiobščestvennymi, parazitičeskimi elementami i priobščennii k trudu konjuščix cygan“, 24.08.1956. – Prezidium CK KPSS, 1954–1964. Černovye protokol'nye zapisi zasedanij, stenogrammy, postanovlenija. Tom 2. Moskva, 2006, lk. 411.

Oma seletuskirjas lähtus Rudenko destaliniseerimise käigus püstitatud „sotsialistliku seaduslikkuse“ loosungist – nimelt ei saavat 23. juuli 1951. aasta parasiitide-vastase võitluse seadust enam rakendada, sest selles ette nähtud eriasumist (*specposelenie*) pole seaduses ette nähtud. Ka kuriteo koosseis polnud piisavalt täpselt määratletud ja kohtumenetluse korraldus oli ebaselge. Seetõttu luges Rudenko seadusandluse korrastamist hädavajalikuks. Eraldi käsitles Rudenko „rändavaid mustlasi“, kelle arv oli tema sõnul NSVL Miilitsa Peavalitsusel täpselt teada – 33 318.⁷⁶ Nad kõik loeti ühiskonnastase, parasiitliku eluviisiga isikuteks, kes panid toime kriminaalkuritegusid ja kelle tööerakendamise senised meetodid olid osutunud viljatuteks.⁷⁷

Esimene hoop suunatigi mustlaste pihta, kui 5. oktoobril 1956 anti välja seadus „Hulkurlusega tegelevate mustlaste töösse kaasamisest“. Rändav eluviis keelati ära ja valitsus pidi määrama kindlad rajoonid, kuhu mustlased alaliselt elama pannakse. Paikseks jäämisest keeldujaid pidid rahvakohtud karistama sundasumisega (*ssylka*) kuni viieks aastaks ühes paranduslikule tööle rakendamisega. Seaduse rakendamiseks anti NSVL MN määrus ja sama sisuga liiduvabariiklikud õigusaktid, nagu näiteks Leedu NSV MN määrus 17. novembrist 1956.⁷⁸ Eesti NSV-s sellist määrust ei antud ja vajadus selle järele puudus, sest sihtgrupp oli Eestis väga väike – rahvaloenduse järgi elas Eestis 1959. aastal 366 mustlast, kes pealegi olid enamasti paiksed.⁷⁹

NSV Liidus saadeti selle seaduse alusel põhjapoolsetele äärealadele välja umbes 10 000 mustlast. Kõikjal hakkasid kohalikud võimud mustlaslaagreid jõuga laiali ajama ja

mustlaste lapsi internaatidesse saatma. Kampaniaga kaasnes massiivne propaganda, mis maalis rahva silme ette õõvastamapanevaid pilte hooletusse ja igasuguse haridusvõimaluseta jäetud nälgivatest mustlaslastest. Mustlastevastane kampaania osutus režiimi jaoks edukaks – praktiliselt kõik Venemaa mustlased jäidki paikseks. (Samas on kirjanduses Lääne-Euroopa arengutele tuginedes arvatud, et NSV Liidu mustlased oleksid paikseks jäänud ka ilma nende sanktsioonideta.)⁸⁰

Parasiitidevastane võitlus ei piirdunud muidugi mustlastega ja ette võeti ka muud parasiidid. Valmis seaduse projekt, mis oli mõeldud vastuvõtmiseks liiduvabariiklikul tasandil ja pandi Hruštšovi soovil kõigepealt ühiskondlikule arutelule. 1957. aasta kevadel ilmus NSV Liidu ajalehtedes seaduse kava „Võitluse tugevdamisest ühiskonnastase, parasiitliku elemendi vastu“.⁸¹ Eestis ilmus see ajalehes Noorte Hääli sõna-sõnalise tõlkena üleliidulises ajakirjanduses avaldatud tekstist, aga deklareerides, et tegemist on ENSV Ülemnõukogu seaduseelnõude komisjoni projektiga, mis esitati, arvestades „kodanike ja ühiskondlike organisatsioonide rohkearvulisi ettepanekuid ja soovivaaldusi vajadusest tugevdada võitlust ühiskonnastaste parasiitlike elementidega“. Kirjeldati kahte peamist parasiitluse vormi: 1) inimesed, kes töötavad üksnes näiliselt, aga tegelikult elatuvad mittetöisest tegevusest; 2) inimesed, kes ei osale kasulikus töös perekonna ja ühiskonna hüvanguks, vaid tegelevad kerjamise ja hulkurlusega, sooritades tihti ka kuritegusid.⁸²

Siin oli tegemist põhimõttelise uuendusega. Kui varasemad õigusaktid olid kesken-

⁷⁶ Mustlaste arvu ühelses täpsuses võib julgesti kahelda, sest polnud mingit võimalust nende arvu nii täpselt teada. Passe mustlastel polnud (neid suuremale osale maaelanikkonnast tollal ei antudki) ning sisse- ja väljakirjutuse reegleid nad ka vaevalt et täitsid, sest need reeglid ja rändav eluviis olid juba iseenesest teineteist välistavad.

⁷⁷ Zapiska General'nogo prokurora SSSR, 22.08.1956. – Prezidium CK KPSS, 1954–1964, lk. 411.

⁷⁸ Ukaz PVS SSSR, 05.10.1956. – <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1023255> [17.11.2014]; Postanovenie SM Litovskoj SSR No. 552, 17.11.1956. – Xronologičeskoe sobranie zakonov Litovskoj SSR, ukazov PVS i postanovlenij Pravitel'stva Litovskoj SSR. Tom 6. Vil'njus, 1959, lk. 643.

⁷⁹ Eesti rahvastik rahvaloenduse andmetel. 1 = Population of Estonia by population censuses. 1. Tallinn, 1995, lk. 56.

⁸⁰ N. Demeter, N. Bessonov, V. Kutenko. Istorija cygan. Novyj vzgljad. Voronež, 2000, lk. 210–212.

⁸¹ Š. Ficpatrik. Parazity obščestva, lk. 224.

⁸² Noorte Hääli, 03.04.1957.

dunud teisele kategooriale, kellega miilits oli ka pidevalt tegelenud, siis esimene oli karistatavate kategooriana täiesti uus. Nende all peeti silmas eraettevõtlusega tegelejaid, kelle tähistamiseks tuli kasutusele mõiste „muidusööja“ (*tunejadec*). Need olid inimesed, kes rentisid välja hooneid või ruume, pakkusid mitteametlikku taksoteenust või müüsid turul omakasvatatud kapsaid, metsast korjatud seeni ja marju või jõest püütud kalu. Seaduse sellise sõnastuse põhjuseks oli režiimi katse asuda võitluse varimajandusega, sest Hruštšovi-aegse ühiskonna näilise liberaliseerimise tingimustes oli hakanud pead tõstma eraettevõtlus, mis oli vastuolus sovetliku ühiskonnakorralduse ideoloogiliste alustega.⁸³ Lisaks hakati selle seaduse alusel taga kiusama sektante, kes religioossetel põhjustel keeldusid riigi heaks töötamast ja mis haakus Hruštšovi teise suure ettevõtmise, religioonivastase kampaaniaga.⁸⁴

Projekti järgi kuulusid parasiidid 2–5 aastaks väljasaatmisele ja väljasaatmiskohas kohustuslikule töölerakendamisele. Vastavad otsused pidid tegema mitte kohtud, vaid rahvakoosolekud, mis tulenes Hruštšovi nõutud ühiskondlikkuse printsiibist. Just rahvakoosolekutele kohtuvõimu andmine tekitas kõige rohkem vaidlusi ja vastuseisu.⁸⁵ Vastuseisu väljendasid eriti Nõukogude juristid kuni VNFSV Ülemkohtu juhtkonnani välja, aga ka näiteks välisministeerium, kes juhtis tähelepanu, et asumisele saadetute kohustuslikus korras tööle määramine pole kooskõlas äsja jõustunud rahvusvahelise sunnitöö konventsiooniga, millega oli liitunud ka NSVL.⁸⁶ Juristid rääkisid, et kohtute õiguse

andmine mittekohustuorganitele on vastuolus konstitutsiooniga, mis ütleb, et inimest võib vahistada ainult kohtu otsusel ja prokuröri sanktsiooniga, nagu ka Nõukogude kriminaalõigusega, mis sätestas, et „väljasaatmine nähakse ette karistumäärana“ ja „kriminaal-karistusi määrab ainult kohus“. Lisaks leiti, et seadus võimaldab inimesi süüdi mõista täpselt määratlemata kuriteokoosseisuga, et see segab kokku täiesti erinevad süüdistatavate kategooriad ja et see rikub kohtualuse õigust advokaadile ja apellatsioonile. Valvust tekitas ka väljasaatmine kui karistus ise, sest seostus liiga selgelt stalinismi või tsarismiga. Tähelepanu juhiti ka asjaolule, et väljasaatmine pole muud kui probleemi silma alt ära lükkamine ja midagi ei muutunud, kui kõik Moskva muidusööjad kolivad näiteks Omskisse. Väljasaatmise asemele soovitati majanduslikke sanktsioone, nagu isikliku maatüki kasutamise õiguse äravõtmist, auto konfiskeerimist jms.⁸⁷

Kokkuvõttes juristide vastuseis küll pidurdas seaduste avaldamist, aga paljudes liiduvabariikides ilmusid need siiski juba 1957. aastal. Ühena esimestest 1957. aasta sügisel kehtestatud Läti NSV seadus oli projekti sõna-sõnaline ümberkirjutus, sisaldades kõik kritiseeritud punktid: ühiskondliku (tänavavõi majakomitee) otsuse alusel võis inimese 2–5 aastaks sundasumisele saata (*ssylka*), rahvakoosolek otsustas väljasaatmise avalikul hääletusel lihthäälteenamuse alusel, otsus jõustus vastuvõtmise momendist ja kuulus miilitsaorganite poolt viivitamatule täideviimisele.⁸⁸

Diskussioon aga jätkus ja üleliidulise parasiitidevastase seaduse väljatöötamiseks moo-

⁸³ T. Lastovka. *Tunejadstvo v SSSR*, lk. 213; Š. Ficpatrik. *Parazity obščestva*, lk. 232–239.

⁸⁴ Vt. A. Remmel. Nõukogude religioonipoliitika Eesti NSV-s inimõiguste ja sõnavabaduse aspektist vaadelduna. – *Tuna* 2013, nr. 3, lk. 65–81.

⁸⁵ Š. Ficpatrik. *Parazity obščestva*, lk. 225. Vastuseisu väljenduseks on peetud ka asjaolu, et projektid ei ilmunud mitte kuskil suurtes lehtedes, vaid vähemtähtsates väljaannetes – näiteks ei avaldanud Vene NFSV seaduse projekti *Pravda* ega *Izvestija*, vaid see ilmus 21. augustil 1958 ajalehes *Sovetskaja Rossija*.

⁸⁶ Silmas peeti ÜRO 1956. aasta „Orjuse ja muu sunniviisilise töö keelamise rahvusvahelist konventsiooni“, mis jõustus 30. aprillil 1957 ja millega NSV Liit liitus selle vastuvõtmisest. Vt. <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/SupplementaryConventionAbolitionOfSlavery.aspx>.

⁸⁷ Š. Ficpatrik. *Parazity obščestva*, lk. 226–230.

⁸⁸ *Zakon Latvvijskoj SSR „Ob usilenii bor’by s antiobščestvennymi, parazitičeskimi elementami“*, 12.10.1957. – *Xronologičeskoe sobranie zakonov Latvvijskoj SSR, ukazov prezidiuma Verxovnogo Soveta Latvvijskoj SSR i postanovlenij Pravitel’sтва Latvvijskoj SSR*. Rīga, 1960, lk. 279–281.

dustas NLKP KK Presiidium 1960. aastal uue komisjoni eesotsas oma liikme Dmitri Poljanskiga. See uuris ühiskonnastase käitumise erinevaid külgi ja püüdis välja töötada meetodeid nende väljajuurimiseks. Alguses keskenduti kerjamisele ja hulkurlusele, siis aga tõusid päevakorrale korruptsioon ja varimajandus. Komisjon seadis eesmärgiks kaardistada vahendid, mida kodanikud kasutasid oma sisestuleku saamiseks riigitöö kõrval või asemel. Uurimisandmeid esitasid erinevad asutused KGB-st rahandusministeeriumini ja kasutati ka rahvaloenduse andmeid.⁸⁹ Komisjonil oli 18 töögruppi, näiteks olid töögruppid keelatud kaubanduse, prostitutsiooni ja salakaubanduse kohta. Komisjoni töö haalus ka 1961. aastal vastu võetud NLKP uue programmi väljatöötamisega, kusjuures professor Fitzpatricku tähelepanekul tehti mõlema puhul sama viga: lähtuti sotsiaalmajanduslikest näitajatest, pööramata tähelepanu sellele, kuidas Nõukogude majandus tegelikult toimib.⁹⁰

4. mail 1961 vastu võetud Vene NFSV parasiitidevastane seadus oli kompromiss: karistusena nähti ette väljasaatmine, aga otsuste tegemise õigus anti siiski rahvakohututele, mitte rahvakoosolekutele. Parasiitliku eluviisi määratlus jäi selliseks, nagu see oli

nelja aasta taguses projektis: kerjuseid mainiti põgusalt, hulkuritele ja prostituutidele ei pööratud üldse tähelepanu, küll aga varimajandusele. Parasiitidevastane seadus moodustas pealegi vaid osa uuest kontseptsioonist, sest samal ajal anti ka seadus raskete majanduskuritegude kohta. Viimane tekitas nii kodu- kui välismaal suurt vastukaja, sest nägi ette surmanuhtluse, mida hakati kohe ka rakendama. Et esimeste mahalastute seas oli juute, põhjustas see süüdistusi antisemitismis.⁹¹

Eesti NSV 1961. aasta parasiitidevastane seadus

Eesti NSV-s jõuti parasiitidevastase seaduse vastuvõtmiseni 8. juunil 1961, millega oldi üks viimastest, kui mitte kõige viimane liiduvabariik, kes seaduse adapteeris.⁹² Seaduse koostamine vältas kolm kuud ja selles oli võrreldes 1957. aasta projektiga või näiteks Läti NSV seadusega märkimisväärsed erinevusi.⁹³ Üks silmatorkav nüanss, millega ENSV seadus erines oma analoogidest, oli karistuse nimetus, sest esialgne „väljasaatmine“ tekitas seaduse koostajates vastuseisu. Seda püüti asendada väljendiga „asumisele saatmine“, mida peeti juriidiliselt täpsemaks,⁹⁴ aga jäeti

⁸⁹ Rahvaloenduse järgi oli töövõimelisest elanikkonnast (120 miljonit) üle 11 miljoni neid, kes ühiskondlikult kasuliku tööga ei tegele. Neist 10 miljonit oli maarahvas, kes elatus oma maalapist ega töötanud kolhoosis või sovhoosis. Veerand miljonit loendati neid, kes olid ajutiselt töötä, elasid säästudest või üürisid välja tube oma korteris või majas. Nende seas omakorda oli 61 000 töövõimelist meest.

⁹⁰ Š. Ficpatrik. Parazity obščestva, lk. 229–230.

⁹¹ Š. Ficpatrik. Parazity obščestva, lk. 231–232.

⁹² Sheila Fitzpatrick on väitnud, et seadus võeti kiiresti vastu kõikides liiduvabariikides, sh. Baltikumis ning protsess jäi juristide vastuseisu tõttu venima üksnes Ukrainas, Valgevenes ja Vene NFSV-s. Tä on nähtavasti üldistanud Läti NSV näitel. Leedu NSV seadus võeti vastu vahetult enne Eesti oma, 27. mail 1961 (Bjulleten' Verhovnogo Suda SSSR, 1961, nr. 4, lk. 36–37).

⁹³ Seaduse projekt koostati ENSV MN j. a. juriidilises komisjonis ning selle arutelu osalesid justiits- ja siseministeeriumid, ENSV Prokuratuur, ENSV Ülemkohus, ENSV Ametiühingute Nõukogu, vabariikliku alluvusega linnade täitevkomiteed ning juristid Tartu Ülikoolist ja Teaduste Akadeemiast. Seaduseelnõud arutati korduvalt ka ENSV MN bürool. Seaduse koostamise ajal võeti vastu ka üleliiduline seadlus (NSVL ÜNP seadlus 5. juunist 1961 „Ob usilenii bor'by s licami, ukлонjajuščimisja ot obščestvenno poleznogo truda i veduščimi antiobščestvennyj, parazitičeskij obraz žizni“), aga selle teksti pole õnnestunud leida ja jääb mõistatuseks, kas ja kuivõrd sellega kohaliku seaduse koostamisel arvestati. Näib siiski, et mitte, sest seaduse koostamise toimikus, kus on muid eeskujuna arutatud õigusakte (Läti ja Gruusia seadused ja VNFSV seaduse projekt), üleliidulise seadluse teksti pole. Viimane võis ka piirduda sätestusega, et vastavat valdkonda reguleerivad liiduvabariiklikud õigusaktid (ENSV MN esimees ENSV ÜNP esimehele, 31.05.1961, ERA, f. R-3, n. 3, s. 4096, l. 12; ENSV MN büroo istungite protokollid nr. 24, 29.05.1961 ja nr. 27, 19.06.1961, ERA, f. R-1, n. 3, s. 1466, l. 285; 308).

⁹⁴ Juriidilise mõistena tähendas väljasaatmine (*vysylka*) süüdimõistetud eemaldamist tema elukohast ühes temal teatavates paikkondades elamise keelamisega, sundasumine (*ssylka*) aga väljasaatmist ühes kindlas paigas elamise kohustusega, s. t. väljasaatmise puhul oli liikumisvabadus tunduvalt suurem.

siis samuti kõrvale, sest juriidiliste küsimuste kõrval tuli mängu ka mõlema mõiste seos stalinistliku terroripoliitikaga. Nenditi ka vastuolusid kriminaalkoodeksiga ja asjaolu, et eestikeelse vaste leidmine mõistele *vyselenie* pole lihtne. Lõpuks loobuti üldse vanadest mõistetest ja seadusse läks fraas „suunata kohustuslikus korras“ (*mogut byt' napravleny v objazatel'nom porjadke*). Tegu oli siiski pelgalt sõnadega mängimisega ja asja sisu see ei muutnud. Seaduses endaski täpsustati, et omavolilise lahkumise korral suunamispaigast kohaldatakse kriminaalkoodeksi §177, mis sõna-sõnalt käsitles põgenemist asumiselt või väljasaadetu omavolilist elamaasumist keelatud paikkonda. Ka aruannetes ja muudes dokumentides kasutati hiljem läbisegi väljasaatmist (*vyselenie*), asumist (*poselenie, ssylka*) ja eriasumist (*specposelenie*), nii et uue karistusliigi nimetus ei saanudki selle viie aasta jooksul, mil see kehtis, päris selgeks.⁹⁵

Seaduse järgi loeti „parasiitliku eluviisi“ viljelejateks isikud, kes isikliku rikastumise eesmärgil tegelesid keelatud tööduse ja eraettevõtjaliku tegevuse, äritsemise ja kerjamisega, said mittetöist tulu isiklike autode, suvilate ja individuaalkasutuses oleva maa mittesihhipärasest kasutamisest, võõra tööjõu ekspluateerimisest jne. Avaldamisele mitte kuulunud rakendusotsuses täpsustati, et seadust kohaldatakse ka isikute suhtes, kes tegelevad prostitutsiooni, illegaalsete usutalituste või välismaalt saadud kaupadega hangeldamisega. Ajakirjanduses uut seadust selgitanud ENSV aseprokurör Karl Kimmel sõimas parasiite kodanliku aja jäänukiks, kes püüavad elada ja rikastuda ausate inimeste arvel, ning kutsus võitlusse igat liiki muidusööjate, parasiitide, logardite ja korrarikkujate vastu. Kimmel avalikustas, et seadus puudutab ka neid, kes tegelevad illegaalsete usutalitustega või

välismaalt saadud kaupadega hangeldamisega.⁹⁶ Prostitutsiooni Kimmel ei maininud – see oli delikaatne teema, sest ametlikult seda NSV Liidus ei eksisteerinud. Prostitutidest avalikult ei räägitud, ometi sai neist seaduse üks põhilisi sihtgrupe, kelle karistamist tõid eraldi välja ka siseministeeriumi aruanded.

Parasiidid tuli töötajate kollektiivi (ettevõtte, tsehhi, kolhoosi, brigaadi jne.) otsusega või rahvakohtu määrusega suunata kohustuslikus korras tööle selleks ette nähtud paikkonnas 2–5 aastaks ühes mittetöise tuluga soetatud vara konfiskeerimisega. Esimesel korral võis piirduda hoiatusega ja töölesuunamist ei rakendatud pensioniealiste (üle 60-aastaste meeste ja üle 55-aastaste naiste), invaliidide, rasedate ja kuni 8-aastasi lapsi ülalpidavate naiste suhtes. Erinevalt üleliidulisest projektist räägiti ENSV seaduses n.-ö. parasiitide alaliigina ka kroonilistest alkohoolikutest, keda kohtumäärusega võis saata sundravile (alkoholismivastases võitluses rakendati liiduvabariikides erinevat praktikat ja valdkonda reguleerisid kohalikud seadused). Rahvakohtute otsused olid lõplikud, ühiskondlikud otsused pidi kinnitama täitevkomitee. Töölesuunamist, vara konfiskeerimist ja viinaravile saatmist ei loetud kriminaalkaristuseks, kui aga töölesaadetu tegi sagedasi tööluuse, tööst keeldus või väljasaatmispaigast põgenes, oli tegu kriminaalkuriteoga.⁹⁷

Põgenemisega oli asi lihtne – selle jaoks oli 1. aprillist 1961 kehtivas ENSV kriminaalkoodeksis algusest peale §177 (põgenemine asumiselt või väljasaadetu omavoliline elamaasumine keelatud paikkonda), mis sätestas kuni 1,5-aastase vanglakaristuse. (Lisaks nägi kuni 1969. aastani kehtinud §178 paranduslikust tööst kuritahtliku kõrvalehoidumise korral ette kuni kuue kuu pikkuse vabadusekaotuse.) Tööst keel-

⁹⁵ ERA, f. R-1945, n. 1, s. 35. Projekt „Võitluse tugevdamisest ühiskonnavastaste, parasiitlike eluviisiga isikutega“, 04.03.–08.07.1961.

⁹⁶ K. Kimmel. Kes ei tee tööd, see ei pea ka sööma! – Rahva Hää, 12.07.1961.

⁹⁷ ENSV seadus „Võitluse tugevdamisest ühiskonnavastaste, parasiitlike elementide vastu“, 08.06.1961. – ENSV Ülemnõukogu Teataja (ÜNT), 1961, nr. 23, art. 74; Eesti NSV seaduse „Võitluse tugevdamisest ühiskonnavastaste, parasiitlike elementide vastu“ rakendamise korrast, 22.07.1961, ERA, f. R-3, n. 3, s. 4313, l. 1–4.

dujate jaoks tuli aga koodeksit täiendada ja 1961. aasta lõpul lisati sinna uus §201² (ühiskonnastase, parasiitliku eluviisiga isiku tööst kõrvalehoidumine), mis nägi karistusena ette paranduslikud tööd kuni ühe aastani ühes 10% kinnipidamisega töötasust.⁹⁸

ENSV MN pidi otsustama, kuhu parasiidid saadetakse. (Väljasaadetavate õnneks tehti need otsused liiduvabariiklikul tasandil ja nii ei saanud Eestis karistatuid saata Eestist välja, näiteks Siberisse. Selline hirm polnud päris olematu.⁹⁹) Kohtade leidmine oli keeruline ja tekitas probleeme ka mujal NSV Liidus, sest kohalikud võimud ei tahtnud väljasaadetuid vastu võtta. ENSV MN käskis parasiidid saata Kohtla-Järve põlevkivitööstusse, Viljandi rajooni Tohuri tellisethasesse ja Rapla rajooni Lungu sovhoosi.¹⁰⁰ Väljasaatmise pidi miilits teostama 10 päeva jooksul alates rahvakohtu määrusest või ühiskondliku otsuse kinnitamisest TK poolt. Siseministeerium pidi teostama väljasaadetute registreerimist ja kontrolli nende käitumise üle. Väljasaadetud pidid käima kord kuus kohalikus miilitsas nägu näitamas ja igast töö- või elukoha muutumisest kolme ööpäeva jooksul teatama. Ilma miilitsa loata oma alalise elukoha asulast kauemaks kui ööpäevaks lahkuda ei tohtinud. Sotsiaalkindlustuse ministeerium pidi tegelema invaliidide- või vanadekodudesse suunatud isikutega ja tervishoiuministeerium sai ülesande kindlaks määrata alkoholiravile suunamise korra ja meditsiinasutused, kus ravi teostama hakatakse.¹⁰¹

Kampaania tulemused

Sarnaselt varasematele kampaaniatele kohaldati uut seadust hästi hoogsalt esimestel kuudel. Vene NFSV-s selgitati kolme kuuga välja 130 000 ja aasta lõpuks ligi 200 000 parasiiti. Enamik parasiite olevat pärast hoiatuse saamist tööle asunud, nii et kohtusse jõudis neist väike osa: aasta lõpuks mõistsid Vene NFSV rahvakohtud parasiitluses süüdi 20 000 inimest, kellest enamiku moodustasid alkohoolikud, kerjused, hulkurid ja juhutöödest või pisispekulatsioonist elatuvad inimesed. Kõigist kriminaalkorras süüdimõistetuist (150 000 inimest aastas) moodustas see siiski märkimisväärse osa (13%), aga edaspidi vähenes karistatute arv juba kordades: 1962–1964 mõisteti aastas süüdi 2000–3000 inimest.¹⁰²

Ka Eesti NSV-s käivitus kampaania suure hooga ja hakkas siis „maha käima“. Prokuratuuri andmetel võeti esimese kolme kuuga arvele 1400 parasiiti, kellest enamik läks hoiatamise järel tööle, aga 219 isiku uurimisajad saatis prokuratuur rahvakohtutesse või ühiskondlikesse organisatsioonidesse läbi vaatamiseks. Neist neljandik elas Tallinnas ja ainuke rajoon, kust ühtegi parasiiti ei leitud, oli Hiiumaa.¹⁰³

Justiitsministeeriumi andmetel menetlesid rahvakohtud 1961. aasta lõpuks 361 parasiitluse asja, neist kõige rohkem Tallinnas, kus linna kolm rahvakohut vaatasid läbi 97 asja. Tartus oli asju 24, Võrus 22 ja Viljandis 20, mujal vähem. Väljasaatmisotsus tehti 231 inimese osas, kellest 87 saadeti välja viieks

⁹⁸ ENSV ÜNP seadlus, 23.12.1961, ENSV ÜNT, 1961, nr. 51, art. 173.

⁹⁹ Näiteks väliseesti õigusteadlane, endine ringkonnakohtunik Felix Allik nimetas seda üheks omapärasemaks seaduseks nii oma sisu kui protsessuaalse korra poolest ja hoiatas, et see ennustab ette uut küüditamist (F. Allik. Ühest erilisest seadusest. – Eesti Üliõpilaste Seltsi album XIV. New York, 1965, lk. 78–80).

¹⁰⁰ Tegelikult saadeti vähesel määral ka mujale (eelkõige põllumajandusettevõtetesse) ja miilits püüdis uusi kohti ka ise juurde leida. Näiteks miilitsaleitnant Pärn sõitis 1962. aasta sügisel läbi mitu Lõuna-Eesti rajooni ja soovitas parasiite saata Jõgeva ja Põlva rajooni, kus mitu ettevõtet oli avaldanud valmisolekut väljasaadetuid vastu võtta (Ettekanne ENSV ÜKKM Miilitsavalitsuse ülemale, 19.11.1962, ERAf, f. 18SM, n. 1, s. 347, l. 102).

¹⁰¹ ENSV MN büroo istungite protokollid nr. 32, 17.07.1961 ja nr. 33, 24.07.1961, ERAf, f. R-1, n. 3, s. 1466, l. 350–351, 363; ENSV MN määrus nr. 329 „Abinõudest ENSV 8. juuni 1961. a. seaduse [– – –] täitmiseks“, 27.07.1961, ERAf, f. R-1, n. 3, s. 1386, l. 351–354.

¹⁰² Š. Ficpatrik. Parazyty obščestva, lk. 240–241; P. Prjanikov. Tunejadstvo v SSSR: BORZ i opasen. – <http://rusplt.ru/society/tunejadstvo.html>, 15.11.2013 [01.11.2014].

¹⁰³ ENSV prokurör ENSV ÜNP esimehele, 11.10.1961, ERAf, f. R-3, n. 3, s. 4344, l. 31–42.

aastaks. „Ühiskondlikkuse“ meetod aga ei töötanud, sest enamiku otsustest tegid kohutud, samas kui kollektiivide otsusega saadeti välja vaid mõni üksik parasiit. Siseministeeriumi andmetel oli 1. detsembriks 1961 miilitsa järelevalve alla jõudnud 182 väljasaadetud parasiiti.¹⁰⁴ 1/3 neist oli pärit Tallinnast ja sama palju oli naisi. 2/3 olid eestlased ja pooled 25–40-aastased. Pooled olid suunatud Kohtla-Järvele, kolmandik Lungusse ja ülejäänud Tohurile. 27 väljasaadetut oli 1961. aasta lõpuks juba arreteeritud, sh. 22 väljasaatmispaigast põgenemise eest. 75% parasiitidest saadeti välja joomise ja mittetöötamise eest, prostituute oli umbes 16% (nad tegutsesid peamiselt Tallinnas, Pärnus ja Tapa sõjaväelinnakus) ning eraettevõtluse eest karistatuid alla 10%. Viimaste seas oli inimesi, kes müüsid turul seeni, marju ja lilli ning Tartus „tabati“ näiteks üks mesinik, kellel oli 30 taru ja kes elatus mee müügist. Konfiskeeriti hooneid, autosid ja loomi. Näiteks võeti ühelt narvakalt ära maja, mille tube ta välja üüris, ja Võru rajoonis konfiskeeriti härg, keda omanik oli kasutanud „ebaseadusliku künniteenuse“ osutamiseks. Alkohooliravile saatmine polnud aasta lõpuks õieti käivitunudki – kohtud olid teinud kümme-kond vastavat otsust. Tervishoiuministeerium polnud selleks ajaks ravile suunamise korda veel paika pannudki ja alles 1962. aastal avati sundravi jaoks Jämejala psühhoneuroloogiahaiglas spetsiaalne 40 voodikohaga osakond.¹⁰⁵

Üks suur probleem ilmnis selles, et väljasaadetutele polnud tööd anda. Võib ette kujutada, et asutuste juhid ei soovinud tööharjumuseta inimesi tööle võtta, ÜNP otsuses süüdistati aga valitsust, kes oli tööle suuna-

miseks määranud liiga vähe kohti, nii et töölesuunatud kogunesid kokku, mis raskendas nende ümberkasvatamist. Isegi Kohtla-Järvel ei suudetud kõigile parasiitidele tööd leida, aga Tohuris polnud üldse tööd, sest tellisestehast alles ehitati, nii et osa sinna suunatud inimestest töötas mõnda aega ümbruskonna kolhoosides, osa aga ei teinud üldse midagi. Lungu sovhoosis oli kõigile leitud töö- ja elukoht, aga palju oli tööluuse ja joomist ning prostitutsiooni eest välja saadetud naised jätkasid Lungus oma senist tegevust. Nii Lungust kui Tohurist hakkas tulema kaebusi ka kohalikelt elanikelt, kellelt varastati ja kes polnud rahul parasiitide saabumisega alanud korrariikumistega.

Aruannetes kritiseeriti samas väljasaadetute vähest hulka, s. t. liiga leebet kohtupraktikat, aga sellegipoolest menetleti 1962. a. esimese viie kuuga parasiitide asju rahvakohtutes kolm korda vähem kui eelmisel aastal – jaanuarist mai lõpuni vaadati läbi 112 asja (sh. 39 Tallinnas) ja saadeti välja 56 inimest (neist 20 viieks aastaks). Kritiseeriti ka parasiite vastu võtnud ettevõtteid, sest kasvatustööd ei toimunud ja väljasaadetute elutingimused olid enamasti väga viletsad.¹⁰⁶

Nikita Hruštšov võeti 1964. aasta oktoobris NSV Liidu juhi kohalt maha ja pikka iga polnud ka tema algatatud seadusel. 1965. aastal tehti kampaania kokkuvõtteid – Venemaal oli nelja aastaga tabatud 520 000 parasiiti ja neist 37 000 välja saadetud. Oleks ehk rohkemgi saadetud, aga asumispiirkondade – Arhangelski ja Permi oblasti, Udmurtia ja Komi ANSV – võimud saatsid Moskvasse lõputuid kaebekirju, et nad ei suuda vastu võtta sellist hulka väljasaadetuid, kuna neile pole anda tööd ega elukohta.¹⁰⁷ Uute välja-

¹⁰⁴ Siseministeeriumi aruanne kajastab pealkirja järgi seisu 1. jaanuar 1962, aga sisaldab samu arve, mis kuu aega varasem aruanne, nii et ilmselt läks miilitsavalitsusel selle aruandega midagi valesti.

¹⁰⁵ Andmed rahvakohtute tööst ENSV seaduse „Võitluse tugevdamisest ühiskonnastavastate, parasiitlike elementide vastu“ kohaldamisel, jaanuar 1962, ERA, f. R-280, n. 3, s. 139; ENSV prokurör ENSV ÜNP esimehele, 11.10.1961, ERA, f. R-3, n. 3, s. 4344, l. 31–42; Svedenija o količestve lic, priznannyy [– – –] antiobščestvenny, parazitičeskimi elementami, 12.01.1962, ERAF, f. 17SM, n. 5, s. 94, l. 44–45.

¹⁰⁶ ENSV ÜNP otsus, 23.12.1961; Öiend ENSV seaduse „Võitluse tugevdamisest ühiskonnastavastate, parasiitlike elementide vastu“ ellurakendamise olukorra kohta, 16.12.1961, ERA, f. R-3, n. 3, s. 4344, l. 1–3; 10–11; Andmed rahvakohtute tööst ENSV seaduse „Võitluse tugevdamisest ühiskonnastavastate, parasiitlike elementide vastu“ kohaldamisel, ERA, f. R-280, n. 3, s. 172; Spravka o trudoustrojstve i vospitanija [– – –], 01.06.1962, ERAF, f. 18SM, n. 1, s. 347, l. 17–19.

saatmiskohtade leidmine oli osutunud vaat et kõige suuremaks takistuseks ja pealegi tunnistati lõpuks, et väljasaatmine ei lahenda probleemi – need, kes töötada ei tahtnud, ei hakanud seda ka uues kohas tegema ja paljud põgenesid, mille eest karistati iga kümnendat väljasaadetut. Pealegi avastati, et parasiidid mõjutasid uut kollektiivi rohkem kui kollektiiv neid, mis tekitas kohalike seas nurinat. Ühesõnaga – süsteem ei töötanud ja 1960. aastate lõpus hakati seda käsitlema ebaõnnestunud eksperimendina.¹⁰⁸

Eestis tabas miilits 1961. aastal üle 2000 ja järgnevatel aastatel kuni 1500 parasiiti aastas. 1963.–1966. aastal sai parasiitliku tegevuse eest hoiatuse üle 6100 inimese, kellest umbes 2/3 asus hoiatuse järel tööle.¹⁰⁹ 1965. aasta märtsi lõpuks oli rahvakohtu määrustega välja saadetud 788 inimest, kellest enamik (689 ehk 88%) olid aruande järgi „joodikud ja kroonilised alkohoolikud“. Lisaks oli 70 prostituuti ja 20 eraettevõtlusega tegele- nud isikut. Väljasaadetutele töö ja elupaiga leidmisega oli tõsisemid raskusi, sest ettevõtted keeldusid neid, eriti naisi, tööle võtmast ja rajoonide täitevkomiteed toetasid neid selles küsimuses täielikult. See on ka arusaadav, sest paljud väljasaadetud jätkasid uues kohas senist eluviisi ja avaldasid laostavat mõju ka kohalikele töölistele. Pealegi oli iga viies töölesuunatu nii viletsa tervisega, et nad ei saanudki õieti tööd teha. Kriminaalvastutusele võeti 316 (40%) väljasaadetut, neist 140 väljasaatmispaigast põgenemise eest. Samal ajal oli vabastatud ja muudel põhjustel (surnud, rehabiliteeritud, ajateenistusse võetud vm.) arvelt maha võetud 163 töölesuunatut. Ainult 40 väljasaadetut oli vabastatud eeskujuliku käitumise ja tubli töö eest, millest järeldati, et kasvatusabinõud olidki tulemusi andnud

ainult 5% väljasaadetute puhul. Alkoholi sundravi ei andnud samuti oodatud tulemusi, sest 50% ravil olnutest jõi vanaviisi edasi. Siseministeerium pidas kogu senist praktikat ebaefektiivseks, soovitas karistusi karmistada ja tegi ettepaneku rajada parasiitidele oma tootmisbaasiga ravi- ja töökasvatuse profülaktoorium, selle valmimiseni aga suunata parasiidid tööle elukohajärgselt, mitte saata neid kuhugi mujale.¹¹⁰

Ümberkorraldustega siiski ei kiirustatud, sest küsimusega tegeleti parajasti ka Moskvast ja tegevus taheti kooskõlastada üleliiduliste abinõudega. Alkohoolikute probleem arvati lahenevat 1965. aastal vastu võetud eriseadusega, mille alusel hakati siseministeeriumi parandusliku töö asutuste valitsuse alluvuses rajama ravi- ja tööprofülaktooriumeid.¹¹¹ Ka varimajanduse ja mittetõise tulu küsimused jäeti edaspidi parasiitluse seadusest välja ning seda valdkonda jäid reguleerima kriminaal-koodeks ja mõned uued eriseadused.

Uus praktika: 1966. aasta seadus

1966. aastal tõmmatigi senisele praktikale kriips peale ning üleliiduliste õigusaktide eeskujul võeti Eesti NSV-s 29. juunil vastu seadus „Ühiskondlikult kasulikust tööst kõrvalhoiduvate isikute vastutuse kohta“. See tühistas 1961. aasta seaduse, aga viimase alusel väljasaadetute asjad uuesti läbivaatamisele ei kuulunud, nii et neil tuli oma aeg lõpuni olla ja miilits jätkas nende üle järelevalvet. 1966. aastaks oli väljasaatmise kohaldamine sisuliselt lõppenud – aasta esimesel poolel tehti kogu ENSV-s vastav otsus ainult viie inimese kohta. Siseasjade organites oli 1. juunil 1966 arvel 311 ja 1. jaanuaril 1970 veel

¹⁰⁷ P. Prjanikov. Tunejadstvo v SSSR.

¹⁰⁸ Š. Ficpatrik. Parazity obščestva, lk. 251–252. Fitzpatrick kiidab kampaania kasulikkust ajaloo uurimise seisukohalt, sest selle käigus dokumenteeriti parasiitluse vorme, tänu millele leidub arhiivides põnevaid allikaid, mida muidu poleks tekkinud.

¹⁰⁹ Svedenija o količestve lic, privilečennyj k ugolovnoj i administrativnoj otvetstvennosti po ĖSSR za 1962–66 gody, 03.11.1967, ERAF, f. 17SM, n. 5, s. 142, l. 122; Otčet po pasportnoj rabote, 1961–65, ERAF, f. 18SM, n. 1, s. 341, l. 48–49; s. 359 l. 186; s. 363, l. 157; s. 391, l. 130; s. 405, l. 175–176.

¹¹⁰ ENSV ÜKKM kiri, 29.03.1965, ERA, f. R-1945, n. 1, s. 353, l. 1–5.

¹¹¹ ENSV MN juriidilise komisjoni kiri, 18.05.1965, ERA, f. R-1945, n. 1, s. 353, l. 6.

50 väljasaadetut, kellest viimased vabanesid 1972. aastal, kui kõik 1961. aasta seaduse alusel veel karistust kandvad isikud järelevalve alt vabastati.¹¹²

ÜKT-le mõisteti parasiite ka edaspidi, aga enam ei saadetud neid kuskile mujale – välja, asumisele või kuidas iganes seda nimetada –, vaid kohalik TK pidi nad tööle suunama mõnda elukohajärgsesse ettevõttesse. Rahvakohtud töölesuunamisega enam ei tegele- nud ja protseduur nägi välja järgmine: kõigepealt selgitas miilits oma initsiatiivil või ükskõik kelle avalduse alusel parasiidi välja ja tegi talle hoiatuse, mille kohta võeti allkiri. Kui hoiatatu kuu aja jooksul tööle ei läinud, saatis miilits materjalid TK korraldusse, kes parasiidi tööle suunas (asi tuli läbi vaadata 10 päeva jooksul parasiidi osalusel, vajadusel sundtoomist kohaldades). Kui töölesuunatud parasiit ikka tööle ei asunud või tööst kõrvale hoidus (nn. korduv või pikaajaline tööluus), loeti see tööst kuritahtlikuks kõrvalehoidumiseks ja rahvakohus saatis §201² alusel parasiidi paranduslikele töödele või vangi.¹¹³

Uue seadusega muudeti ka §201² sõnas- tust ja karistused läksid karmimaks. Töö- lesuunatud tööst kõrvale hoidujat karistati nüüd vabadusekaotusega kuni kuue kuuni või parandusliku tööga kuni ühe aastani (lõige 1). Paragrahvile lisati 2. ja 3. lõige: kõrvale- hoidumise retsidiivi korral karistati nüüdsest vabadusekaotusega kuni ühe aastani (lõige 2) ja süstemaatilise hulkurluse eest, kui see jätkus ka pärast hoiatust, vabadusekaotusega kuni kahe aastani (lõige 3).¹¹⁴ Uue meetmena rajati 1967. aastal Tallinnasse hulkurite vas- tuvõtu-jaotuspunkt, kus neid töölesuunami-

seni kinni hoiti (aga kui TK ei jõudnud otsust teha, tuli parasiit 10 päeva möödudes ikkagi vabastada). 1967–1968 paigutati punkti 1146 isikut, kellest 275 olid saabunud teistest liidu- vabariikidest.¹¹⁵

1966. aasta juulist 1969. aasta aprillini selgitas miilits Eestis välja ja hoiatas para- siitliku eluviisi eest 3647 isikut. Neist 2030 (56%) läks tööle, aga sellesse arvu tuleb suhtuda ettevaatlikult, sest sageli ei kontrol- litud, kas inimene ikka hakkas tööle. TK-de otsusega suunati tööle 203 isikut. §201² alu- sel võeti vastutusele 214 isikut, sh. 119 tööst kõrvalehoidujat ja 95 hulkurit. Kõige rohkem parasiite tabati Tallinnas (832), Tartu linnas ja rajoonis (495) ning Pärnu linnas ja rajoonis (287). Kriminaalkaristusi määrati aga kõige rohkem Tartu linnas ja rajoonis – 72, samas kui Tallinnas oli neid vaid 28. Hiiumaal see- vastu oli tabatud ainult 8 parasiiti ja karista- tud polnud kedagi.

Samas tõdeti aruandes, et parasiitide arv pole viimastel aastatel vähenenud ja nende sooritatud kuritegude arv on koguni kasva- nud. Nagu ikka, süüdistati liiga leebet karis- tuspoliitikat, sest tihti piirduti hoiatusega. Tuvastati juhtumeid, kus kohalik miilits tegi parasiidile hoiatuse ja soovitas tal oma rajoo- nist lahkuda, soodustades sellega hulkurlust veelgi. Tihti juhtus, et miilitsale vahele jää- nud inimene lahkus rajoonist ja kadus miilitsa vaateväljast, nii et keegi ei teadnud, mis tast sai, kuni ta kuskil mujal uuesti vahele jäi. Mingisugust ühtset arvestust parasiitide üle nimelt ei eksisteerinud.¹¹⁶

Et olukord polnud paranenud, oli jälle aeg midagi muuta. Üleliiduliseks alusdoku-

¹¹² Svedenija o količestve lic, priznannyx [– –] antiobščestvennymi, parazitičeskimi elementami, ERAF, f. 17SM, n. 5, s. 135, l. 20; s. 171, l. 11; Seadlus Eesti NSV 1961. aasta 8. juuni seaduse [– –] alusel selleks ette nähtud paikkonda kohustuslikus korras tööle suunatud isikute vabastamise kohta, 26.05.1972, ENSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja (ÜNVT), 1972, nr. 22, art. 205. Nii kaua karistust kanda oli võimalik seetõttu, et vahepeal vangis oldud aeg ei läinud arvesse ja pärast vabanemist pidi ka määratud ÜKT lõpuni tegema.

¹¹³ ENSV ÜNP seadlus, 29.06.1966, ENSV ÜNVT, 1966, nr. 31, art. 206; Otsus seadluse rakendamise korra kohta, 29.06.1966, ERA, f. R-3, n. 3, s. 6016, l. 1–3.

¹¹⁴ ENSV ÜNP seadlus, 29.06.1966, ENSV ÜNVT, 1966, nr. 31, art. 207. Kuni 1966. aastani on ENSV krimi- naalstatistikas, mille vormid olid üleliidulised, „süstemaatilise hulkurluse“ real märke, et ENSV kriminaal- koodeksis selline kuriteoliik puudub.

¹¹⁵ Öiend, 19.06.1969, ERA, f. R-3, n. 3, s. 7269, l. 11.

¹¹⁶ Otsus ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi 1966. a. 29. juuni seaduse [– –] täitmise käigust, 04.07.1969; O rezul'tatax vypolnenija Ukaza [– –], 30.06.1969, ERA, f. R-3, n. 3, s. 7269, l. 1–3; 19–20.

mendiks oli NLKP KK ja NSVL MN määrus 23. veebruarist 1970, mille alusel anti liiduvabariiklik ühismäärus, kus korraldi varasemat kriitikat, aga olid ka mõned uued suunised. Näiteks kästi suuremate linnade täitevkomiteedesse tööle võtta parasiitide küsimustega tegelev inspektor, Tallinnas tuli avada uus vastuvõtupunkt (see avati 1972. aastal), Tartu oma laiendada ning Pärnusse ja Kohtla-Järvele ka sellised punktid teha. Miilits võis inimesi neis kinni pidada nüüd kuni 30 päeva. Kästi ka välja töötada ÜKT-st keeldujate arvestuse ühtne süsteem.¹¹⁷

Nende suuniste alusel võeti 1970. aastal vastu siseministeeriumis koostatud seadus, millega muudeti kõiki 1966. aasta seaduse punkte, mis aga sisuliselt muudatusi kaasa ei toonud. Näiteks senise ühe kuu asemel oli pärast hoiatuse saamist tööleasumiseks nüüd aega 15 päeva. Täpsustati ka mõisteid. „Ühiskonnastase parasiitliku eluviisi“ all tuli mõista pikaajalist (s. o. üle kahe kuu) kõrvalehoidmist ÜKT-st, samuti lühiajalist ja juhuslikku tööd, mis ei kesta üle kahe kuu, kui need teod annavad tunnistust, et isik kangekaelselt ei taha tegelda ÜKT-ga, ja kui nende tegudega kaasneb avaliku korra või sotsialistliku ühiselu reeglite rikkumine, süstemaatiline joomine või muu ühiskonnastastane tegu. „Süstemaatilise hulkurluse“ all tuli mõista rohkem kui kaks kuud alalist töö- ja elukohta mitte omava (olenemata sissekirjutusest) täiskasvanud töövõimelise isiku süstemaatilist liikumist tööle asumise eesmärgiga linna või rajooni, liiduvabariigi või NSV Liidu piires, kui sellega kaasnes elamine vaksalites, põõningutel, keldrites või juhutatavate juures ja elatise hankimine juhuslikest allikatest.¹¹⁸

Koos §201² järjekordse ümbertegemisega läksid ka karistused jälle karmimaks. TK poolt tööle suunatud tööst kõrvalehoidujatele nähti nüüd ette vabadusekaotus või paranduslikud tööd kuni ühe aastani. Teise löike järgi tuli kuni kaheks aastaks kinni panna isik, keda oli varem juba karistatud süstemaatilise hulkurluse või kerjamise eest. Viimane viitas uuele paragrahvile 201³ (süstemaatiline hulkurlus või kerjamine), mille järgi esimesel korral karistati parandusliku tööga ühe aastani või vabadusekaotusega kahe aastani, retsidiivi korral aga juba kuni nelja-aastase vabadusekaotusega.¹¹⁹ Seoses kriminaalkodeksi muutmisega näidati alates 1971. aastast kuritegevuse statistikas eraldi ridadel kuriteoliike „süstemaatiline tegelemine hulkurluse ja kerjamisega“ ja „kuritegelik keeldumine töölesuunamise otsuse täitmisest ja parasiitliku tegevuse jätkamine“. Selle statistika järgi võeti aastatel 1971–1975, s. o. ajani, mil §201² tühistati, vastutusele umbes 300 tööst keeldujat. Hulkurluse paragrahvi alusel algatati samal ajal umbes 800 kriminaalasja.¹²⁰

5. augustil 1974 tegi EKP KK sekretariaat järjekordse otsuse, võttes kokku viimaste aastate tegevuse. 1. jaanuarist 1970 kuni 1. aprillini 1974 oli miilits kerjamise ja hulkurluse eest kinni pidanud 5522 isikut, kellest 1130 läks tööle, 634 pandi raviautustesse, 74 invaliidide- või vanadekodudesse ja 1288 võeti kriminaalvastutusele. Lisaks oli samal perioodil saanud hoiatuse 6497 ÜKT-st keeldujat, kellest 1165 suunati kohalike TK-de poolt tööle. Peamise puudusena toodi välja parasiitide tsentraliseeritud arvestuse puudumine, mis võimaldas ligi kolmandikul hoiatuse saanud parasiitidest elukohta

¹¹⁷ EKP KK ja ENSV MN määrus nr. 274 „O merax po usileniju bor'by s licami, ukлонjajuščimisja ot obščestvenno poleznogo truda i veduščimi antiobščestvennyj, parazitičeskij obraz žizni“, 29.05.1970, ERAF, f. 1, n. 4, s. 3901, l. 170–177.

¹¹⁸ ENSV ÜNP seadlus, 29.05.1970, ENSV ÜNVT, 1970, nr. 23, art. 207; ENSV ÜNP otsus, 29.05.1970, ERA, f. R-3, n. 3, s. 7734, l. 1–2.

¹¹⁹ ENSV ÜNP seadlus, 29.05.1970, ENSV ÜNVT, 1970, nr. 23, art. 208.

¹²⁰ Aruanded 1971.–75. aastate kohta: Otčet o zaregistrirannyx prestuplenijax za [— —] g. [forma no. 1]; Otčet o licax, soveršivšix prestuplenija za [— —] g. [forma no. 2], ERAF, f. 17SM, n. 5, s. 189, l. 34–36; s. 198, l. 1–3; s. 216, l. 1–4; s. 219, l. 3–5; s. 239, l. 2. Venekeelsetes aruannetes: „zlostnoe ukłonenie ot vypolnenija rešenija o trudoustrojstve i prekrašenii parazitičeskogo suščestvovaniija ja sistematičeskoe zanjatie brodjažničestvom i poprošajničestvom“.

vahetades sanktsioonidest pääseda. Miilits ei kontrollinud, mis hoiatuse saanutest sai, ja kriminaalvastutusele võtmisega venitati. Ühe suure probleemide allikana nähti asjaolu, et kolhoosid ja sovhoosid palkavad seadusi rikkudes kindla töö- ja elukohata juhutöölisi, nõudmata neilt passi ja tööraamatu esitamist.¹²¹

1975. aasta seadus

Ka Moskvast oli senine praktika tunnistanud ebaefektiivseks¹²² ja 1975. aasta algul hakkasid ENSV justiits- ja siseministeeriumid, prokuratuur ja ülemkohus arutama seadusandluse kaasajastamist. Otsustati rajada parasiitide jaoks spetsiaalne profülaktoorium ja pärast teiste liiduvabariikide olukorra uurimist peeti vajalikuks muuta ka 1966. aasta seadust ja kriminaalkoodeksi.¹²³ Asi lahenes nii, et 1966. aasta parasiitide seadus tühistati ja uut seadust ei antudki. Valdkonda jäid suunama partei keskkomitee, valitsuse jm. asutuste ühekordsed aktid ning regulatsioon koondus kriminaalkoodeksisse, mida muudeti lihtsamaks. §201² kaotati ja selle sisu kanti üle paragrahvi 201³, kusjuures karistused nüüd mõnevõrra leevenesid. §201³ nägi nüüd süstemaatilise hulkurluse või kerjamise või „muu pikaajalise parasiitliku tegevuse

eest“ ette ühe aasta paranduslikke töid või vabadusekaotust ja retsidiivi korral kuni kaks aastat vabadusekaotust.¹²⁴

Käivitati ka aastaid nõutud keskne arvestussüsteem parasiitide üle, hakates pidama kartoteeki hoiatuse saanud ja tööle suunatud parasiitide kohta. Tegelikult oli seda alustatud juba 1972. aastal – vastav statistika ilmus siis aadressbüroo aruannetesse –, aga selle pidamine reguleeriti spetsiaalse instruksiooniga alles 1975. aastal. ÜKT-st keeldujate ning ilma kindla töö ja elukohata isikute kohta koostati nn. valvelehed (sarnaselt näiteks tagaotsitavate valvelehtedega¹²⁵). Kohalikud siseasjade organid täitsid vastavad kaardid kolmes eksemplaris, millest üks jäi kohalikku kartoteeki ja teised liideti keskse kartoteeki, mida haldas siseministeeriumi vabariiklik aadressbüroo.¹²⁶ Seal ei moodustatud füüsiliselt eraldi seisvat kartoteeki, vaid kaardid kinnitati klambriga suures aadresslehtede kartoteegis asunud kaartide külge. (Pärast taasiseseisvumist korjati need lisandused välja ja hävitati.)¹²⁷ Kui alguses kanti kartoteeki üle tuhande parasiidi aastas, siis hiljem hakkasid need arvud kordades vähenema, jõudes 1980. aastate alguseks paarikümneni. Kokku võeti aastail 1972–1983 arvele 5000 ÜKT-st keeldujat ja arvelt maha samal perioodil 1500. Kõige rohkem – 3700 – oli parasiite arvel 1977. aastal.¹²⁸

¹²¹ ENSV ÜNP juriidilise osakonna õiend 1966. a. 29. juuni seadluse täitmise käigust vabariigis, 19.01.1972, ERA, f. R-3, n. 3, s. 8795, l. 13–18; ENSV ÜNP juriidilise osakonna õiend ühiskonnastatistika, parasiitliku eluviisi vastu peetava võitluse olukorrast vabariigis, 18.05.1973, ERA, f. R-3, n. 3, s. 9214, l. 9–11; EKP KK sekretariaadi koosoleku protokoll, 05.08.1974, ERAF, f. 1, n. 4, s. 4560, l. 2–3; Spravka o rabote administrativnyx organov respubliki po vypolneniju postanovlenija CK KP Ėstonii i Soveta Ministrov ĖSSR ot 29 maja 1970 goda [– – –], 19.07.1974, ERAF, f. 1, n. 4, s. 4561, l. 1.

¹²² J. Slobodkin. Otvetstvennost' lic, veduščix antiobščestvennyj, parazitičeskij obraz žizni. – <http://law.edu.ru/magazine/document.asp?magID=5&magNum=3&magYear=1980&articleID=186887> [01.12.2014], avaldatud: Pravovedenie 1980, nr. 3.

¹²³ ENSV justiitsminister EKP KK-le, 14.01.1975, ERAF, f. 1, n. 302, s. 264, l. 1–2.

¹²⁴ Seadlus ühiskondlikult kasulikust tööst kõrvalehoiduvate isikute vastutust käsitlevate ENSV ÜNP seadluste kehtivuse kaotanuks tunnistamise kohta, 09.12.1975, ENSV ÜNVT, 1975, nr. 44, art. 516.

¹²⁵ Kartoteekide kohta vt. I. Paavle. Ebaühtlane ühtne süsteem. 2. osa, lk. 55–57.

¹²⁶ Instrukcija o porjadke vedenija centralizovannogo učeta lic, uklonjajuščixja ot obščestvenno poleznogo truda i veduščix antiobščestvennyj, parazitičeskij obraz žizni, a takže lic bez opredelennogo mesta žitel'stva i raboty, osvoboždaemyx iz priemnikov-raspredelitelj bez privlečenija k ugovnoj otvetstvennosti, 07.07.1975, ERAF, f. 17SM, n. 14, s. 94, l. 75–78.

¹²⁷ Siseministeeriumi kodakondsus- ja rändepoliitika osakonna teenistujatelt saadud andmed. – Elvi Kopti e-kiri autorile, 30.09.2014.

¹²⁸ Arvutatud aadressbüroo aruannete põhjal.

1975. aastast võeti siseministeeriumis kasutusele spetsiaalne parasiitliku eluviisiga võitlemise aruandevorm, mida koostati 1988. aastani. Selle 14 aasta jooksul tehti ametlik hoiatus ligi 23 000 parasiidile, kellest umbes viiendik tööle ei asunud (alguses oli neid rohkem, 1980. aastatel fikseeriti hoiatuse eirajaid 14–20%). Linnades tabatuid oli 71–80% ja naised 14–18%. Keskel läbi 10% tabatutest olid parasiitlikku eluviisi viljelenud juba üle aasta. Kriminaalvastutusele võeti aastail 1975–1988 kokku umbes 1400 isikut.¹²⁹ Enamik neist olid joodikud ja eluheidikud,¹³⁰ aga nende hulgas oli mingil määral ka n.-ö. korralikke inimesi. Parasiitluse paragrahv ähvardas eriti nooremaid ja vähem tuntud loomeinimesi, kes loomeliitidesse ei kuulunud (ka Jossif Brodski polnud NSV Liidu Kirjanike Liidu liige). Kuna vabakutselisust ei aktsepteeritud, siis püüdsid nad leida formaalseid või loometööks rohkem aega jätvaid ameteid (öövaht, katlakütja jms.), kui aga sobivat ametit parajagu ei leidunud, oligi inimene seaduse silmis parasiit. Nende karistatute hulka on praktiliselt võimatu välja selgitada¹³¹ ja kaugeltki kõigi nende puhul ei kohaldatud parasiitluse paragrahvi, vaid kasutati näiteks ka §189 (passimäärustiku sätete rikkumine), mis eel-

das sissekirjutuse puudumist, mida töökoha puudumisel ei antud. §189 alusel karistati aastatel 1961–1990 umbes 2500 inimest.¹³²

Paremini on teada vaid üks näide §201³ rakendamisest poliitilistel põhjustel. Nimelt arreteeriti 1980. aasta märtsis üks Pärnu metodisti koguduse juhte Herbert Murd ja mõisteti juulis Pärnu rahvakohtus aastaks üldrežiimiga vangilaagrisse.¹³³ Rohkem pole selliseid näiteid praegu teada ja usutegelaste tagakiusamiseks oli režiimil teisigi võimalusi, kas või näiteks kriminaalkoodeksi §201¹ (rünne kodaniku isikule või õigustele usutalituste täitmise näol), mis võimaldas süüdimõistetu viieks aastaks vangi või asumisele saata – nii juhtus näiteks baptisti pastori Dmitri Minjakoviga, kes kandis 5-aastast karistust Magadanis ja vabanes 1986. aastal. Nii Murdi kui Minjakovi käsitlesid eesti pagulasorganisatsioonid süümevangidena. Läänes, Eesti Vangistatud Vabadusvõitlejate Abistamiskeskuses (EVVA) koostatud poliitvangide nimekirjades leidub veel paar inimest, keda tuleb käsitleda süümevangidena ja kelle süüdimõistmiseks võidi kasutada parasiitluse paragrahvi. Ka neid karistati ilmselt usutegevuse eest, rakendades selleks n.-ö. asendusparagrahve.¹³⁴

¹²⁹ Svedenija o rezul'tatax bor'by s licami, veduščimi parazitičeskij obraz žizni [koostatud 1978–1989], ERAF, f. 17SM, n. 5, s. 278, l. 43; 53; s. 297, l. 55; s. 319, l. 44; s. 355, l. 48; s. 375, l. 51; s. 393, l. 48; s. 404, l. 46; s. 410, l. 76; s. 419, l. 43; s. 430, l. 39; s. 444, l. 20.

¹³⁰ Seda on eravestlustes tunnistanud ka endised rahvakohtunikud.

¹³¹ Kohtu- või siseasjade organite dokumentides neid muudest parasiitidest ei eristata ja selliseid andmeid oleks võimalik leida vaid kohtutoimikutest. Viimaste tohtu hulga tõttu on vaja enne teada, milliste toimikutele tähelepanu pöörata, aga sellist infot pole, sest süsteemi hammasrataste vahele sattunud inimesed ei soovi seda tavaliselt afiseerida. Mängu tuleb ka isikuandmete kaitsest tulenev arhiivimaterjalidele juurdepääsu küsimus.

¹³² I. Paavle. Ebaühtlane ühtne süsteem. 2. osa, lk. 65.

¹³³ V. Niitsoo. EVVA. Eesti Vangistatud Vabadusvõitlejate Abistamiskeskus. [Võrguteavik.] Tallinn, 2013, lk. 211–212. Pärast vabanemist mõisteti Murd 18. detsembril 1981 administratiivjärelevalve korras kriminaalkoodeksi §189² lõige 2 (administratiivjärelevalve eeskirjade kuritahtlik rikkumine) alusel uuesti üheks aastaks vangi.

¹³⁴ Kartoteegis sisalduvad Ludmilla Zaitseva ja David Koop arreteeriti 1977. aastal Ivangorodis, läbiotsimisel konfiskeeriti kolm tonni paberit ja trükitehnikat. Leningradi oblasti Kingissepa rahvakohus karistas neid vastavalt kolme- ja neljaastase vabadusekaotusega. Ilmselt olid nad seotud KGB avastatud Narvas tegutsenud baptistide põrandaaluse trükikojaga. EVVA võis nad oma nimekirja lisamisel lähtuda sellest, et Ivangorod oli õigusjärgselt Eesti Vabariigi territoorium. Parasiitluse paragrahvi kasutamine on nende puhul siiski kaheldav – nende süüdimõistmise aluseks olevad nimekirjad annavad §-d 148-2, 181-1 ja 201-2 ning kui kaks esimest on keelatud tööduse ja kuriteost mitteteatamise paragrahvid, siis nimekirjades kasutatud šrifti tõttu pole selge, kas §201-2 all peeti silmas §201² või hoopis §201 (salaureka pidamine) teist lõiget. Salaureka varianti toetab fakt, et 1977. aastal §201² enam ei kehtinud ja põrandaaluse trükikoja jaoks näib salaureka paragrahv sobivat (Estonian prisoners of conscience in the USSR, August 1980, March 1981, ERA, f. 9608, n. 1, s. 9, l. 40; 66; Xronika tekuščix sobytij. Vypusk 46, 15.08.1977; vypusk 48, 14.03.1978. – <http://memo.ru/history/diss/chr/index.htm> [02.12.2014]).

1980. aastate kampaaniad

1982. aastal NLKP KK peasekretäriks saanud Juri Andropovile, endisele KGB esimehele, oli hästi teada riigis lokkav korruptsioon, varimajandus ja halb töödistsipliin. Andropov olevat 1983. aasta juulis NLKP KK sekretäridele rääkinud: „Moskvas hulguvad päevasel ajal ringi tuhanded loodrid. Enamasti mingid juhid, teaduslike instituutide töötajad. Distsipliini tõhustamine pole mitte kampaania, vaid pikaajaline ülesanne.”¹³⁵ (Ülesande pikaajalisust oli muide korrutatud 1930. aastatest peale, juba esimeste kampaaniate ajal räägiti, et eesmärk pole lühiajaline kampaania, vaid pikaajaline süstemaatiline töö. Kampaaniad aga olid nii ressursimahukad, et pikaajalisest tööst ei tulnud kunagi midagi välja.)

Igatahes on uut töödistsipliini kampaaniat seostatud ennekõike Andropovi nimega. Alusdokumendina vormistati tegelikult juba enne Andropovi ametisse asumist NLKP KK ja NSVL MN määrus 30. septembrist 1982, mille alusel tegid ENSV võimud oma ühismääruse. Selles räägiti võitluse tugevdamisest ja tõhustamisest, aga konkreetse meetmena tuli hakata ette valmistama spetsiaalse kasvatusliku töö profülaktooriumi avamist hulkuruse, kerjamise või muu parasiitliku tegevuse eest süüdi mõistetud isikutele karistuse kandmiseks, mida oli nõudnud üleliiduline määrus ja millest oli juba aastaid räägitud.¹³⁶ 1983. aasta algul karmistati uuesti §201³ karistusi. Sügisel tehti nii üleliidulisel kui ka liiduvabariiklikul tasandil veel üks määrus ja koostati lisaabinõude plaan, mis küll sisaldasid peamiselt sõnavahtu, rääkides vajadusest teha sihikindlat tööd, aga nägid ette ka mõned meetmed luusurite ja purjuspäi tööle tulijate

suhtes (puhkuse lühendamine, madalamale ametikohale üleviimine, vallandamine jm.).¹³⁷

Oma otsuse „Siseasjade organite ülesannetest võitluse tugevdamisel ühiskonnavastase parasiteeriva eluviisiga isikutega“ tegi ka NSVL siseministeeriumi kolleegium, mille põhjal NSVL siseminister kehtestas 1983. aasta lõpul uue instruksiooni organite ülesannetest võitluses parasiitlusega. Huvitavam osa sellest oli värske statistika: NSV Liidus oli 1983. aasta esimesel poolel tabatud 122 000 kerjust ja välja selgitatud 242 000 muud parasiiti, mida oli veerandi võrra rohkem kui aasta varem. 1982. aastal registreeriti üle riigi 23 000 sellist parasiiti, kes polnud töötanud juba üle aasta. Täpsustati ka definitsioone: senise kahe asemel oli piiriks nüüd neli kuud – just nii kaua pidi tööta olema või ringi hulkuma, et sattuda siseasjade organite huviorbiiti. Põhjalikult kirjeldati ka parasiitidega tegelemise protseduuri. See algas väljaselgitamisest (instruksioon kirjeldas pikalt selle meetodeid ning ametkondade ja ametnike ülesandeid), misjärel üle kolme kuu parasiteerinud isik kutsuti välja kohalikku siseasjade osakonda, kus talle tehti hoiatus, mis registreeriti vastavas žurnalis. Kui hoiatuse saanu kuu aja jooksul tööle ei asunud, suunati asi kohalikku TK-sse, kellel oli 15 päeva aega parasiit tööle suunata. Mujale lahkunud parasiidi andmed tuli saata uude sissekirjutusjärgsesse elukohta ja kui teda sealt ei leitud, vormistati tagaotsimine. Kuu aja jooksul pärast suunamist tööle mitteasumise korral algatas siseasjade organ kriminaalasja.¹³⁸

Järgnenud kampaania statistikas refleefselt ei avaldunud, aga tabatud hulkurite arv mõnevõrra siiski suurenes. (1982–1985 võeti neid igal aastal kinni üle 300, eelne-

¹³⁵ L. Mletšin. Andropov. Tallinn, 2012, lk. 356.

¹³⁶ EKP KK ja ENSV MN määrus nr. 640 „O dopolnitel'nyh merax po usileniju borby s licami veduščimi anti-obščestvennyj paraziitičeskij obraz žizni“, 11.11.1982, ERAF, f. 1, n. 4, s. 6082, l. 168–174. Kasvatusliku töö profülaktooriumite (VTP ehk *vospitatel'no-trudovoj profilaktorii*) süsteemi rajamine algas NSV Liidus 1983. aastal.

¹³⁷ ENSV ÜNP seadlus, 01.01.1983, ENSV ÜNVT, 1983, nr. 3, art. 24; EKP KK, ENSV MN ja ENSV Ametiühingute Nõukogu (AN) määrus „Sotsialistliku töödistsipliini tugevdamisel tehtava töö tõhustamise kohta“, 13.09.1983; ENSV MN ja ENSV AN määrus töödistsipliini tugevdamise lisaabinõude kohta, 26.09.1983, ENSV ÜNVT, 1983, nr. 36, art. 432–433. Määrused muudeti kehtetuks vastavalt 1994. ja 1992. aastal.

¹³⁸ NSVL siseministri käskkirj nr. 0345, 19.12.1983, ERAF, f. 17SM, n. 14, s. 95.

nud dekaadi jooksul 150–200 aastas, ehkki erandina võeti ligi 400 hulkurit kinni ka 1980. aastal, mis oli ilmselt Moskva olümpiamängude Tallinna purjeregatiks valmistumisel läbi viidud puhastusoperatsiooni peegeldus.) Statistiliselt jäi see kuriteoliik marginaalseks – isegi rekordaastatel (1980 ja 1982) moodustasid §201³ kriminaalasjad vaid veidi üle 3% kõigist kuritegudest, mida pole mõtet võrreldagi 1940. või 1960. aastate kampaaniatega.¹³⁹ 1984. aastal tegutses Eestis neli hulkurite ja parasiitide vastuvõtu-jaotuspunkti (Tallinnas, Tartus, Pärnus ja Kohtla-Järvel) kokku 107 kohaga, kust aasta jooksul käis läbi ligi 3000 inimest, kellest 2500 olid seal hulkurluse või kerjamise eest ja kellest pooled suunati tööle (neist omakorda veerand ei läinud tööle ka paberil).¹⁴⁰ Aastail 1981–1985 külastas neid asutusi kokku üle 17 500 inimese, mis tähendas, et punktid pidid majutama üle kahe korra rohkem inimesi, kui oli ette nähtud.¹⁴¹ Mis aga nn. Andropovi kampaania puhul hoopis rohkem silma torkas, oli tänavatel ning teenindus- ja kaubandusasutustes mõneks ajaks käivitunud dokumentide lauskontroll, kui reidide käigus püüti inimesi, kes pidanuks samal ajal hoopis tööl olema. Enamik neist polnud põhimõttelised luusurid, vaid nad üritasid kroonilise defitsiidi tingimustes oma olmeprobleeme lahendada – samamoodi oli see olnud ka 1940. aasta seaduste vastuvõtmise aegu. Ja nagu kõik varasemad, ei lahendanud ka see kampaania ühtegi probleemi.

Andropovi surmaga 1984. aasta algul vaibus huvi tema algatatuste vastu, aga 1982. aasta novembri otsuste alusel võideldi parasiitluse vastu veel mitu aastat ja 1986. aasta kevadel võeti ette järjekordne kontroll. Midagi polnud muutunud. Parasiitide arv

kasvas – kui 1980. aastal oli neid avastatud 1278, siis 1985. aastal juba 2724. 1985. aastal sooritati 22% kuritegudest isikute poolt, kes kusagil ei töötanud ega õppinud. Probleem polnud üksnes selles, et nad ei töötanud, vaid keegi ei soovinud varasemalt töödistsipliiniga pahuksis olnud või kriminaalkorras karistatud inimesi ka tööle võtta. Selliseid inimesi kasutati palju nn. turuvarblastena kolhoosides hooajatöödel, kus oli suur tööjõupuudus ja töö eest maksti ka tavalisest paremat palka. Muul ajal kogunesid nad linnadesse, aga sissekirjutuse saamiseks puudusid võimalused, sest töökohta neil ju polnud. Lahendusena nähti ettevõtete survestamist kohalike täitevkomiteede ja parteiorganite poolt, et parasiite tööle võetaks.¹⁴²

Nagu kõikidel varasematel kordadel järgnesid kontrollile uued otsused võitluse tugevdamisest. 1986. aasta kevadel vormistati EKP KK büroo otsus parasiitidevastase võitluse aktiveerimise meetmete kohta ja kinnitati uus tööplaan, aga midagi uut nendes dokumentides öieti polnudki. Peatahelepanu tuli suunata noortele, kes „parasiteerivad ühiskonna kulul“, ja TK-delt nõuti, et nad avaldaks ettevõtetele survet tööpõlgureid mitte vallandama, vaid nendega vestlema ja välja selgitama, miks nad töötada ei taha.¹⁴³

Kokkuvõtteid parasiitlusevastase võitluse olukorrast ja 1986. aasta otsuse täitmisest tehti veel 1987. aasta suvel ja 1988. aasta kevadel. Arvude varal püüti jätta mulje olukorra paranemisest (näiteks oli arvel olevate tööpõlgurite arv aastail 1985–1987 vähenenud 2700-lt 2200-ni ja hoiatatud parasiitide arv 1986–1987 2100-lt 1800-ni), aga nii see tegelikult vaevalt oli ja pigem näitas süsteem juba lagunemise märke. Uute kavandatud alkohoolikute profülaktooriumite avamise

¹³⁹ Svedenija o zaregistrovannyx i raskrytyx prestuplenijax [– –], ERAF, f. 17SM, n. 5, s. 338, l. 27; s. 355, l. 32; s. 375, l. 36; s. 393, l. 19; s. 404, l. 10; s. 410, l. 68.

¹⁴⁰ Svedenija o rabote priemnika-raspredelitel' ja za 1984 god, 25.01.1985, ERAF, f. 17SM, n. 4, s. 1204, l. 72. 1985. aasta arvud on dokumendile hiljem juurde kirjutatud, mis oli selliste tabelite puhul sage praktika.

¹⁴¹ Zapiska o merax po aktivizacii bor'by s licami vedujuščimi antiobščestvennyj, parazitičeskij obraz žizni, märts 1986, ERAF, f. 1, n. 4, s. 7161, l. 4.

¹⁴² Zapiska o merax po aktivizacii bor'by s licami vedujuščimi antiobščestvennyj parazitičeskij obraz žizni, märts 1986, ERAF, f. 1, n. 4, s. 7161, l. 3–5.

¹⁴³ EKP KK büroo otsus „O merax po aktivizacii bor'by s licami vedujuščimi antiobščestvennyj parazitičeskij obraz žizni“, 25.03.1986; Plan meroprijatij, 26.03.1986, ERAF, f. 1, n. 4, s. 7161, l. 1–2; 6–7.

tähtaeg lükati 1990. aastasse ja jäigi lõpuks ära. Ettevõtted keeldusid käsumajanduse kuhtudes üha enam ka probleemseid inimesi tööle võtmast. Seejuures juhiti tähelepanu asjaolule, et samal ajal, kui kohalikke tööpõlgureid ukse taha jäetakse, ületavad mitmed ettevõtted sissekirjutuslimiite mujalt NSV Liidust sissetoodute arvel.¹⁴⁴ Parasiitidevastane võitlus oli sisuliselt lõppenud: 1989–1990 registreeriti §201³ alusel aastas veel 10–11 kuritegu ja karistati mõnda üksikut inimest, mis toonaste majandusolude juures on kaugel tegeliku situatsiooni peegeldamisest.¹⁴⁵

Edasi polegi selle looga kuhugi minna. NSV Liidu lagunemine oli algamas ja selle moodustise lõpuni jäid mõned aastad. Mõningatel andmetel oli NSV Liidus 1987. aastal kuus miljonit kodutut.¹⁴⁶ Seda oli kordades rohkem, kui kõikide eelnevate kampaaniate ajal registreeritud.

Kokkuvõte

Töökohustuse ja töödistsipliini rikkujate jälitamine ja karistamine oli NSV Liidus miilitsa ja kohtute rutiinne töö peaaegu kogu riigi ajaloo jooksul, kui 1920. aastate NEP-i aeg ehk välja arvata. Parasiitidevastane võitlus käis alati kahes liinis: ühelt poolt töökohustuse täitmise kontroll koos „mittetöötava elemendi“ karistamisega ja teiselt poolt töödistsipliini kontroll koos selle rikkujate karistamisega. Ühelt poolt aeti taga hulkureid, kerjuseid ja BOMŽ-e, teiselt poolt karistati tööle hilinejaid, luusureid, praagitootjaid ja tööpostil logelejaid. 1950. aastate lõpust liigitati parasiitide sekka ka nn. mittetööst tulust elatujad, kes riigitöö kõrval või asemel üritasid tegeleda eraettevõtlusega.

Parasiitidevastase võitluse tõhustamiseks korraldati kampaaniaid, millest suuremad jäid Stalini aega. 16 aastat (1940–1956) kehtis kogu NSV Liidus sisuliselt sunnismaisus, sest

ilma loata töökoha vahetamine oli karistatav. Sel ajal karistati ka väikesi distsipliinirikumisi kõige karmimalt – kriminaalkaristuse tõi juba 21-minutiline tööle hilinemine. See praktika jõudis arvestatavas ulatuses Eestisse 1940. aastate lõpul ja kuni 1956. aastani karistati umbes 8000 inimest, kellest umbes 2000 pandi vangi.

Hruštšovi valitsusaeg tõi parasiitidevastasse võitluse uued meetodid, mis sihtgruppide midagi head ei tähendanud. Varasemast praktikast eeskuju võttes hakati muidusööjaid ja parasiite 1961. aastal sundasumisele saatma. Õnneks põhines asjakorraldus nüüd kohalike võimuorganite otsustel – nii ei saanud inimesi saata Siberisse nagu varem. Erinevalt 1940. aastatel küüditatutest ei saadetud parasiite asumisele ka tähtajatult, aga olulisim erinevus on ehk selles, et kui küüditamise organiseerijad teadsid ka ise, et enamik nende ohvritest on süütud, siis nüüd oli kõigile selge, et enamik väljasaadetutest on süüdi. Hruštšovi kampaania kestis viis aastat, selle jooksul saadeti Eestis asumisele umbes 800 inimest, kellest umbes 300 pandi tööst keeldumise või väljasaatmispaigast põgenemise eest vahepeal lisaks ka vangi. Pärast 1966. aastat muutus parasiitidevastase võitluse korraldus vaid detailides. Parasiitluse paragrahvide alusel karistati Eestis kriminaalkorras aastatel 1966–1990 vähemalt 3000 inimest.

Parasiitluse seaduste ja kriminaalkodeksi vastavate paragrahvide rakendamisest poliitilistel põhjustel pole Eestis peaaegu üldse näiteid. 1960. aastatel, kui Jossif Brodskit jt. režiimikriitilisi vene intellektuaale parasiitluses süüdistatuna represseeriti, polnud Eestis dissidentlust veel õieti olemas. Ka hilisemast ajast on teada vaid üksikuid näiteid, mis on käsitletavad usuvabaduse piiramisena, mida rahvusvaheline õigus käsitleb inimõiguste rikumisena. Eespool nägime, et vastuolu rahvusvahelise õigusega tunnistasid mõnikord ka Nõukogude juristid, aga inimõiguste kaitse

¹⁴⁴ Zapiska o xode vypolnenija postanovlenija Bjuro CK Kompartii Õstonii ot 25 marta 1986 g. [– –], 04.06.1987; 10.03.1988, ERAF, f. 1, n. 4, s. 7161, l. 68–70; 115–116.

¹⁴⁵ Svedenija o zaregistrirannyx i raskrytyx prestuplenijax, soveršennyh na territorii Õstonskoj Respubliki, ERAF, f. 17SM, n. 5, s. 465, l. 1.

¹⁴⁶ M. Matthews. The Passport Society, lk. 46 (autor tugineb *glasnosti*-aegsele Nõukogude ajakirjandusele).

seisukohalt on kaasaegses rahvusvahelises õiguses lubamatu juba üldine töökohustus iseenesest.¹⁴⁷

Parasiitidevastane võitlus, mis rikkus inimõigusi ja põhjustas kannatusi tuhandetele inimestele, ei lahendanud ühtegi probleemi. Töödistsipliin ei paranenud, vaid vastupidi. Kuhugi ei kadunud ka kodutud, kerjused ja hulkurid, joodi üha rohkem ja varimajandus võttis aina uusi vorme. Aga valdava osa karistatutest moodustasid alati need, keda karistati n.-ö. asja eest. Karistati neid, kelle elukombed kaaskodanikke häirisid ja ärritasid – joodikuid, endisi kurjategijaid, asotsiaale ja laiskvorste, kes tööpoolest tööd teha ei viitsinud ja otsisid äraelamiseks muid, sageli kuritegelikke viise. Nende vaenamisel teenis režiim seetõttu mingil määral ära kodanike heakskiidu. Eriti 1950. aastate teisel poolel kui kuritegevus amnestiate tagajärjel suurenes ja ringi liikus ilma töö- ja elukohata endisi vange, said Nõukogude ajalehed sadu lugejakirju, kus nõuti parasiitide ja joodikute saatmist NSV Liidu põhjapiirkondadesse.¹⁴⁸ Ka hiljem suhtus avalik arvamus parasiitide vaenamisele vähemalt mõistvalt, ehkki, mida ilmsemaks sai selle võitluse viljatus, seda naeruväärsemaks see rahva silmis muutus.

Pole võimalik välja uurida, kui palju oli parasiitidevastases võitluses ametkondlikku tulpinud rutiini või teiselt poolt – kui paljud jagasid siirast usku, et parasiitlus on ühiskonna haigus ja töbistest saab tööga kasvatada ausad Nõukogude inimesed. Küllap oli ka neid teisi. Nagu on alati ja iga korra ajal inimesi, kes ei viitsi tööd teha, on alati ka neid, kes selle probleemiga tegeleda püüavad. Kuskil jäetakse nad iseenda hooleks, kuskil püütakse neid aidata, kuskil – nagu ka üldist töökohustust jutlustavas NSV Liidus (ja teistegi 20. sajandi totalitaarsetes režiimides) –

püüti neid tööga „ravida“ ja ravile allumatuid ühiskonnast isoleerida.

Parasiitidevastase võitluse häda oli selles, et kord kasutusele võetud võtteid rakendati nüri järjekindlusega ja kestvaid tulemusi saavutamata. Probleemide põhjusteni ei mindud ega saanudki minna, sest see eeldanuks kogu ühiskonnakorralduse ja majandussüsteemi likvideerimist. Ja nagu me ajaloost teame – kohe kui seda ettevaatlikult teha püüti, kukkus kogu süsteem kiiresti kokku.

Artikkel on valminud Haridus- ja Teadusministeeriumi toel. (Haridus- ja Teadusministeeriumi ja SA Eesti Mälu Instituudi vaheline leping nr. 10.1-8.1/14/828).

¹⁴⁷ 1948. aasta inimõiguste ülddeklaratsioon seda otsesõnu ei maini, küll aga sisaldub selgesõnaline keeld ÜRO Peaassamblee poolt 1966. aastal vastu võetud ja 1976. aastal jõustunud kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelises paktis, mille 8. artikli punkt 3-a ütleb: „Kedagi ei tohi panna sunniviisilisele või kohustuslikule tööle“, nähes erandid ette üksnes kohtu poolt mõistetud karistustele ning sõjaväeteenistusega või erakorraliste olukordadega seotud kohustuste jaoks. NSV Liit allkirjastas pakti 1968. ja ratifitseeris 1973. aastal (vt. <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx> [17.09.2014]).

¹⁴⁸ Š. Ficpatrik. Parazity obščestva, lk. 237–238.